

5. Марталого Т. В. Антропонімія Північного Степу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Марталого. – Дніпропетровськ : ДНУ, 1997. – 16 с.
6. Новікова Ю. М. Семантико-словотвірна структура центральної і східної Донеччини / Ю. М. Новікова. – Одеса : ОНУ. – 2008. – 22 с.
7. Булава Н. Ю. Сучасні українські прізвища Північної Донеччини / Н. Ю. Булава. – Одеса : ОНУ. – 2005. – 20 с.
8. Падалка Р. М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини. Серія «Ономастика і апелятиви» / Р. М. Падалка. – Київ-Дніпропетровськ : АН ВОУ, 2010. – Вип. 36. – 275 с.
9. Познанська В. Д. Антропонімія Юго-Восточной Украины : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Д. Познанська. – Харків : ХНУ, 1983. – 20 с.
10. Унбраун Б. О. Русские фамилии / Б. О. Унбраун. – М. : Прогресс, 1989. – 443 с.

У статті виокремлені як самостійний об'єкт дослідження іношомвні прізвища вірменського й турецького походження на повному матеріалі Бердянського регіону. Описана семантична та формантна будова прізвищ іношомовного походження. Поширеність та частотність їх вживання в говірках регіону. Виявлені ознаки розпізнання прізвищ та структурно-семантичні зміни, викликані впливом українськомовного середовища. Доведено, що в структурі запозичених прізвищевих назв відбуваються зміни семантичного, граматичного та структурного характеру, які пристосовують іношомвні елементи до українськомовної системи і не ускладнюють комунікативного процесу.

Ключові слова: антропонімія, прізвища, прізвищанти, ономастика, формант, флексія.

The article investigates, as an independent object of research, the foreign last names of the Armenian and Turkish origin on complete material of the Berdiansk region. The semantic and formant structure of the last names of foreign origin, prevalence and frequency of their use in the manner of speaking of the region are described. The signs of recognition of the last names and structure-semantic changes caused by influence of Ukrainian language environment are deduced. It is proved that in the structure of the loan last names there are changes of semantic, grammatical and structural character, that adjust new elements to the Ukrainian language system and do not complicate communication.

Key words: anthroponym, last names, carriers of the last names, onomastics, formant, inflection.

Оксана Василик
(Умань)

УДК 808.3.311

МІКРОТОПОНІМ ГРЕКІВ ЛІС: ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ

У писемних пам'ятках кожної мови ономастичний матеріал становить своєрідний шар лексики – пропріативи, що відрізняються від інших своєю екстралінгвальністю. Власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкта, історичну епоху, у якій вона виникла, етнос, мову тощо.

Найчастіше дослідники збирають і систематизують мікротопоніми, які існують нині в усному варіанті та почасти зафіксовані письмово (О. Михальчук, Н. Лісняк, Н. Сокіл, О. Заїнчовська та ін.). Оскільки цією роботою зазвичай займаються фахівці-філологи, у поле зору дослідників не завжди потрапляють мікротопоніми, засвідчені в письмових історичних джерелах. У свою чергу історики при роботі з архівними документами, приділяючи більше уваги соціально-економічним, військовим та іншим питанням при дослідженні минулого тієї чи тієї місцевості, значно менше уваги приділяють мікротопонімам, особливо тому, що вони (мікротопоніми) розкидані в текстах без якої-небудь системи.

Але в письмових джерелах української мови XVII–XVIII ст., де йдеться про Уманщину, міститься дуже об'ємний і цікавий за змістом мікротопонімічний матеріал.

Для створення повної картини розвитку мікротопонімії певного регіону важливим видається детальне прочитання й фіксація всіх назв географічних об'єктів, оскільки, по-перше, це дозволить простежити спадкоємність мотиваційних ознак; по-друге, автори зазвичай передавали звуковий склад мікротопоніма без спотворень, що дасть змогу відкоригувати висновки про розвиток того чи того явища в мові. Найменування невеликих об'єктів, безумовно, піддаються часовим змінам, які призводять іноді до цілковитого

зникнення онімів. Саме до такої групи ми можемо віднести мікротопонім **Греків ліс**. Наразі його фіксацію маємо лише в писемних джерелах, оскільки самого об'єкта вже не існує (залишки історичного лісу були знищені на поч. ХХ ст.).

Є декілька припущень про походження цієї назви. Подекуди дослідники (без посилання на джерело) вказують, що орендарем лісу в 1737 році був грек [4, с. 125]. Але така версія видається нам малоімовірною, оскільки першу писемну згадку про Греків ліс знаходимо в літописі Самовидця ще під 1674 роком: *А турки шанцѣ от Грекового лѣса под замокъ болшіе, якъ возможно, противъ цѣлого замку з поля из валомъ равніе подвели и бойницѣ против бойницѣ висипали...* [10, с. 123].

Більш прийнятною нині є гіпотеза про походження мікротопоніма від грецького монастиря, що нібито в XIV ст. знаходився поблизу лісу на території теперішнього міста Умань. Але документального підтвердження існування монастиря наразі немає, так як і про саме місто маємо документи лише поч. XVII століття. Н. Кочережко вказує, що це був чоловічий монастир, про який залишилися лише спогади та перекази: *...вже, мабуть, дуже далеко відійшов звук великого дзвону Уманського монастиря, спорудженого завдяки клопотанням Києво-Печерської Лаври і знищеного в XIV столітті татарами. Мав монастир вигляд феодальної фортеці* [8, с. 378]. Дослідник робить висновок, що, можливо, на тому місці постала нова фортеця, яка існувала й за часів Коліївщини.

Вибір назв територіальних і масштабних об'єктів не є довільним, він завжди пов'язаний із ментальністю жителів певного населеного пункту й узгоджений із духом епохи. У давнину основними орієнтирами появи мікротопоніма виступають назви розташованих поруч об'єктів. А оскільки найбільш значними й помітними об'єктами були культові споруди – церкви і монастирі, то цілком можливо, що за цим принципом отримав свою назву і ліс поблизу Уманського монастиря. М. Гранкович припускає, що цей «міфологічний Греків монастир» знаходився на тому місці, де зараз розташований Національний дендрологічний парк «Софіївка» [20, с. 2]. Підтвердженням цьому можуть слугувати знайдені сліди будівель і фрагменти давнього посуду («Археологічна карта Уманщини», складена В. Стефановичем 1957 року), а також підземні ходи на території парку.

Наступною згадкою про ліс є записки Вероніки Кребс, яка, описуючи події Коліївщини 1768 року, зазначала: *Жители – шляхта и жиды – толпами съѣзжались въ Умань. Въ продолженіи трехъ дней наѣхало столько народа, что въ городѣ не хватило болѣе мѣста и пріѣзжающіе начали располагаться большимъ таборомъ подѣ Грековымъ лѣсомъ* [5, с. 125]. Описуючи події Коліївщини, Т. Рильський у структурі мікротопоніма вживає дериват **лісок**: *Мы долго раздумывали съ братомъ, куда намъ направиться среди такихъ опасныхъ обстоятельствъ. Я зналъ добрыхъ стариковъ, проживавшихъ въ Грековомъ лѣску, что вблизи Умани; гуляя я часто заходилъ къ нимъ* [15, с. 54]. Це може слугувати додатковим доказом зникнення назви: місцеве населення вирувало частину лісу, щоб там ворог не міг розмістити табір.

У більшості подальших історіографічних праць мікротопонім засвідчено тільки в одній формі – **Греків ліс**: 1846 р. – *Целый полк собирался, кроме военного времени, один раз в год, на Троицин день, для осмотра. ... Вооружаясь по козацки, они выезжали на конях к Грекову лесу...* [7, с. 246]; 1864 р. – *В Умань столько сбегалось шляхты и жидов, что не могли поместиться в городе. Многие стали табором у Грекова леса и отдали свои пожитки комиссару Младановичу и ректору базилян Ираклию Костецкому под сохранение* [13, с. 278]; 1876 р. – *...козаки выѣзжали къ Грекову лѣсу въ обозъ и становились сотнями подѣ начальство полковника, трехъ сотниковъ и прочей старшины* [11, с. 638]; 1882 р. – *Rozżalony Gonta postanowił się zemścić, a więc pod laskiem Grekowem, w obliczu całego miasta, łączy się z hersztem buntu Żelezniakiem, i wraz z nim staje u bram miasta* [23, с. 213]; 1882 р. – *Католики, евреи и униаты бѣжали изъ края и искали убѣжища въ болѣе защищенныхъ мѣстахъ. Многие направились къ Умани, такъ какъ этотъ городъ былъ укрѣпленъ лучше другихъ городовъ. ... Стекшагося народа было такъ много, что всѣ не помѣстились внутри города, а часть размѣстилась таборомъ подѣ городомъ около Грекова лѣса* [18, с. 426];

1895 р. – Турки от Грекова леса (частью существующего и теперь) начали строить укрепления, защищавшие их от выстрелов осажденных, и доводили их до городского вала [6, с. 6–7]; 1900 р. – 1-я Полицейская часть Умани занимает северно-западную часть города... В состав этой части входит также Царицын сад и принадлежащий ему лес, называемый «Греков» [19]; 1903 р. – Утромъ 8 іюня 1768 года со стороны Грекова лѣса показалось облако пыли. То были гайдамаки [1, с. 16]; 1909 р. – Историческимъ памятникомъ, въ нѣкоторомъ родѣ, является и Грековъ лѣсъ; находится онъ въ верстѣ отъ города, съ западной его стороны (насправді ліс знаходився зі східного боку – В. О.). До 1901 г. лѣсъ принадлежалъ Училищу Сад. и З., но въ этомъ году Училище обмнило 72 дес. лѣса на 150 дес. выгонной городской земли. Лѣтъ 10 тому назадъ Городская Управа продала на срубъ весь Грековъ лѣсъ, и деньги пошли, главнымъ образомъ, на нужды женской гимназіи. Лѣсъ теперь какъ бы уничтоженъ; но Городская управа оставила 30 дес. и дѣлаетъ лѣсные насажденія, чтобы завести снова паркъ, такъ какъ онъ необходимъ для оздоровленія города, да и жители привыкли посѣщать Грековъ лѣсъ и находить въ немъ отдыхъ и развлеченіе [22, с. 25] та ін.

Один раз натрапляємо на варіант *Грекове урочище*: Вскорѣ число пришлецовъ сдѣлалось такъ велико, что въ городѣ сдѣлалось тѣсно и они должны были расположиться таборомъ внѣ его, у Грекова урочища [3, с. 176], що дозволяє нам у назві виокремити мотиваційну ознаку «особливості рельєфу».

Писемні пам'ятки засвідчують «усічене» вживання мікротопоніма. Так, у спогадах Вероніки Кребс подибуємо онім без терміна-індикатора: *Въ продолженіи этихъ дней таборъ подъ Грековымъ все болѣе и болѣе увеличивался* [5, с. 126]; *Князь Кречетниковъ, прійдя уже къ концу рѣзни, сталъ съ той стороны, какъ ѣхатъ отъ Грекова къ Вейтовкѣ* [5, с. 136], що може свідчити про популярність назви, відповідно і зрозумілість, серед місцевого населення.

Етнонімну гіпотезу походження мікротопоніма *Греків ліс* уперше запропонував Х. П. Ящуржинський (1910 р.): *За городомъ находился историческій Грековъ лѣсъ. По преданію, онъ получилъ названіе отъ греческаго монастыря, вскорѣ послѣ крещенія Руси построеннаго въ томъ лѣсу и въ XIV столѣтіи во время татарскаго нашествія разрушеннаго до основанія* [2, с. 156]. Зрозуміло, що не греки заснували монастир і там проживали. Проте якщо археологи доведуть існування на місці Грекового лісу давнього монастиря, тоді поява саме такої назви видається логічною: атрибутів *грецький* може бути витлумачений як *православний*.

Кілька фіксацій мікротопоніма знаходимо в легендах про гайдамацькі скарби, через що Греків ліс сучасні дослідники називають легендарним: *...главнейшие урочища, в которыхъ подозреваютъ клады – Это Свечарня, Раковка, Полигарня и Греков лес, при которомъ гайдамаки в старину насыпали целые кучи золота и серебра* [14, с. 315]; *Особенно много зарыто кладовъ передъ Уманской рѣзней въ Грековомъ лѣсу и безчисленныхъ подземныхъ ходахъ Умани* [1, с. 20]. У книзі М. Сементовського, виданій невеликим накладом у 1857 році, подано опис більше 56 місць зберігання гайдамацьких скарбів на Уманщині: *У Вумани Греков лесок, у леску сад, у саду была у гайдамацину ще невелика груша, на груше знаки такъ нахрест списом пробито; от груши на полдня у бурце сховано добичь, от груши на 3 ступня* [17, с. 38].

Востаннє, коли ліс ще існував, фіксуємо назву на карті Умані 1914 року: *Грековъ лѣсъ* [12].

У подальших описах історики, дослідники, письменники теж використовують цю назву: 1968 рік – *У 1674 році мешканців міста вирізано, спалено будівлі, вицент згорів губернаторський палац, фортецю зруйновано, голови побитих відвозили у табір, що був розташований під Грековим лісом (тепер територія Міськлікарні)* [9, с. 3]; 1973 р. – *В 1877 году принадлежащая Царицыному саду лесная дача – Греков лес (с 72,5 десятины) – была присоединена к хозяйству училища* [16, с. 73]; 1989 р. – *Після здобуття Умані повстанське військо розташувалося в урочищі Карпівка, на відстані 4 км від міста, майже поряд із с.*

Городецьке. З одного боку – річка Уманка, з другого – струмок з лукою на протилежному березі, з третього – глибокий Сухий яр, а з четвертого – **Греків ліс** [21, с. 88]; 2006 р. – Порятунком для мешканців міста у буремні часи був і **Греків ліс**. Історичний **Греків ліс**, колись він був і справді великим, тягнувся вздовж річки Уманка і далі на південь. ...*Стверджують, що назва пішла від грецького монастиря, який був побудований тут після Хрещення Київської Русі і у XIV столітті зруйнований під час набігів кочівників. ... На початку XX століття в лісі збереглося ще чимало вікових дерев, у тому числі так звана «Гонтова» липа, під зеленими шатами якої, за переказами, відпочивав Іван Гонта у червні 1768 року. ... Сьогодні від історичного Грекового лісу залишилися лише поодинокі дерева. Колишня міць та краса була поруйнована людиною та перетворена у розорені поля* [4, с. 125–126] та ін.

Отже, мікротопонім не змінює своєї назви – **Греків ліс**, хоча нормою в сучасній українській літературній мові є вживання прикметника *грецький*, утвореного суфіксальним способом від етноніма *грек*. Але саме збереження варіанта із суфіксом **-ов/-ів** дозволяє говорити про давність походження мікротопоніма. Зникнення назви пов'язано зі зникненням реалії, хоч у мовленні місцевого населення й донині функціонує два варіанти назви – **Греків ліс** і **Грекова балка**, поява останньої з яких мотивована, очевидно, особливостями рельєфу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрес-календарь (с историческим очерком и планом) гор. Умани. На 1904 год. – Изд. первое. – Умань : Типография Иосифа Давидовича Барана, 1903.
2. Весь Умань на 1911 годъ. – Умань, 1910.
3. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. X, ч. 1. Киевская губерния. – Санкт-Петербург, 1853. – 871 с.
4. Географія Уманщини / І. П. Козинська, О. І. Ситник, О. В. Тімець та ін. – К. : Вид-во «Інтерлінк», 2006. – 176 с.
5. Записки Вероники Кребе (перевод с предисловием – И. М. Рева) // Гайдамацький рух на Уманщині. Коліївщина 1768 року : Хрестоматія / С. Ю. Монке, Т. В. Кузнець, А. І. Петренко – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – С. 120–143.
6. Ивашенко В. Исторический очерк Умани и Царицына сада (Софиевки) / В. Ивашенко – К. : Типография С. В. Кульженко, 1895.
7. Историческое обозрение городов Киевской губернии с их окрестностями. Г. Умань // Киевские губернские ведомости. – 1846. – № 26. – С. 246.
8. Кочережко Н. Де три шляхи широкії... / Н. Кочережко // Наука і культура. – Вип. 24. – К., 1990.
9. Кочережко Я. М. Фортеця двох століть / Я. М. Кочережко // Фонди Уманського краєзнавчого музею (УКМ). – НВФ 8919-533. – С. 3.
10. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам съ приложениемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ : Хмельницкой, «Краткого Описанія Малороссіи» и «Собранія Историческаго». – К., 1878. – С. 1–207.
11. Максимович М. А. Собрание сочинений / М. А. максимович. – Т. I. – К., 1876. – 855 с.
12. План Г. Умани на 1914 г. / Г. План // Фонди Уманського краєзнавчого музею (УКМ). – НВФ 640.
13. Похилевич Л. Сказанія о населенныхъ местностяхъ Киевской губерніи или статистическія, историческія и церковныя заметки о всехъ деревняхъ, селахъ, местечкахъ и городахъ, въ пределахъ губерніи находящихся / Леонтій Похилевич. – Кіевъ : Тип. Кієво-Печерской Лавры, 1864. – 763 с.
14. Присовский И. О преданиях уманцев / И. О. Присовский // Киевские губернские ведомости. – 1854. – № 46. – С. 315.
15. Рассказ современника о приключениях с ним во время Колиивщины с предисловием Ф. Рильського // Киевская старина. – 1887. – Т. XVII (январь). – С. 54.
16. Роготченко А. П. Уманское чудо / А. П. Роготченко. – К. : Будівельник, 1973.
17. Сементовский Н. М. Запорожская рукопись, указывающая, в каких именно местах и какие сокрыты клады гайдамаками и местными жителями / Сементовский Н. М. – Киев, 1857. – 60 с.
18. Смоктий А. Город Умань и «Софиевка» / А. Смоктий // Киевская старина. – 1882. – Т. IV (декабрь). – С. 426.
19. Статистические сведения о количестве населения, административных, промышленных, разных торговых, просветительных учреждений в г. Умани // ДАКО. – Ф.1. – Оп. 330. – Спр. 2095. – Арк. 1.
20. Транкович М. Загадкові підземелля під уманською «Софіївкою» / М. Транкович // Молодь Черкащини. – 2010. – 2 червня. – С. 2.
21. Храбан Г. Ю. Спалах гніву народного (Антифеодальне, народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768–1769 рр.) / Г. Ю. Храбан. – К. : Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – 176 с.
22. Яшуржинский Х. П. Город Умань. Краткий исторический очерк / Х. П. Яшуржинский. – Умань : Тип. «Энергия», 1913.
23. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1882. – Том III. – 783 s.

У статті проаналізовано гіпотези походження мікротопоніма *Греків ліс*, особливості його писемної фіксації та зроблено висновок про давність походження назви.

Ключові слова: мікротопонім, апелятив, мотиваційна ознака.

The article analyzed the hypothesis of the origin of the microtoponym *Греків ліс*, the specific character of its writing fixation and concluded the long standing origin of the name.

Key words: microtoponym, appellative, motivational trait.

Алла Коханська
(Хмельницький)

УДК 811.16.2'373.2(477.43)

ГІДРОНІМІЯ БАСЕЙНУ ХОМОРИ

Власні назви географічних об'єктів (зокрема й гідроніми) з давніх часів привертають особливу увагу науковців, адже такі пропріальні одиниці входять до складу найдавніших шарів лексики й зазнають впливу багатьох мовних та позамовних факторів.

Метою нашого дослідження є аналіз лексико-семантичної структури, визначення етимології та мотиваційних особливостей гідронімів басейну *Хомори*.

У цілому басейн річки *Хомора* знаходиться у північно-східній частині Хмельницької області й має загальну площу 1446 км². *Хомора* є найбільшою лівою притокою Случі, її довжина становить 108 км. Витік річки знаходиться в Красилівському районі біля села Нова Криворудка, а далі вона тече територією Ізяславського, Шепетівського та Полонського районів [1, с. 78].

Характерною особливістю гідрооб'єктів цього регіону є наявність багатьох відносно великих приток. Так, у „Словнику гідронімів України” зафіксовано 27 приток *Хомори*. Комплексне дослідження цих назв відсутнє, хоча етимологія окремих гідронімів висвітлена у працях С. Д. Бабишина, Л. Т. Масенко, Н. М. Торчинсько, М. М. Торчинського, О. М. Трубачова, М. Т. Янка та інших топонімістів.

Етимологія, семантика твірної основи, мотивація гідронімів, екстралінгвальні відомості про їхні денотати подаються як словникові статті.

1. **Білка** – р., п. *Хомори* л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через н. п. *Стецьки*, *Кучівка* (Ск), *Велика Шкарівка*, *Курганівка*, *Онишківці*, *Гриців* (Шп). Варіант н.: **Балка** [СГУ]. Довжина – 20 км [КРВУ]. Суфіксальний дериват від прикметника на означення кольору води. Можливо, зоофорна назва.

2. **Брикулінський** – потік, п. *Муховця Хомори* л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через с. *Брикуля* (Шп). Варіант н.: **Брыкулинскій** [СГУ]. Відойконімна назва.

3. **Веліка Кривуша** – р., п. *Цмівки* л. *Смілки* п. *Хомори* л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через с. *Конотоп* (Шп). Варіант н.: **Большая Кривуша** [СГУ]. Н. складається із квалітативного прикметника та апелятива, який вказує на форму річки (*крива*).

4. **Віла** – р., п. *Муховця* п. *Хомори* л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через с. *Криниця*, *Пеньки* (Ск), біля с. *Брикуля* (Шп). В основі н. – ГТ *вили*, *вилки* зі значенням „розгалуження русла річки; місце злиття двох рік” [10, с. 127]; ГТ *вила* зі значенням „яр, розділений на дві частини; підвищення, що має три розгалуження; місце злиття двох річок” [3, с. 220].

5. **Вмивальня** – р., п. *Хомори* п. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через м. *Полонне* [СГУ]. Мотивація н. невідома, можливо, в основі н. – дієслово *вмивати*.

6. **Глибочок** – р., л. *Хомори* п. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає в Пл, устя – біля с. *Глибочок* на Житомирщині. Варіанти н.: **Глубочекъ**, **Глибочекъ** [СГУ]. Довжина – 14 км [КРВУ]. Квалітативна відприкметникова суфіксальна н.

7. **Дідова** – р., л. *Глибичка* л. *Хомори* л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра* (Пл). Варіант н.: **Дѣдова** [СГУ]. Відапелятивна посесивна н.